

УДК 373.02;613 (043.3)

Сергій Дудко

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖУВАЛЬНОГО НАВЧАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

А *Визначені та теоретично обґрунтовані педагогічні умови формування здоров'язбережувального та здоров'ярозвивального навчального середовища початкової школи загальноосвітнього навчального закладу, які враховують сучасні підходи до впровадження здоров'язбережувальних технологій у навчальне середовище початкової школи.*

Ключові слова: здоров'язбережувальне навчальне середовище, педагогічні умови, здоров'ярозвивальне навчальне середовище, початкова школа, здоров'язбережувальні технології, здоров'я учня.

Сергей Дудко. Педагогические условия формирования здоровьесберегающей учебной среды начальной школы.

А *Определены и теоретически обоснованы педагогические условия формирования здоровьесберегающей и здоровьеразвивающей учебной среды начальной школы общеобразовательного учебного заведения, учитывающие современные подходы к внедрению здоровьесберегающих технологий в учебную среду начальной школы.*

Ключевые слова: здоровьесберегающая учебная среда, педагогические условия, здоровьеразвивающая учебная среда, начальная школа, здоровьесберегающие технологии, здоровье ученика.

Serhiy Dudko. Pedagogical modalities of health care educational environment in the primary school.

S *Pedagogical modalities of the maintaining and development health identified and justified environment in the primary school of educational institution. Pedagogical modalities of the maintaining and development health are important components among the educational standards and modern scientific approaches in the learning environment of primary school.*

Key words: learning environment, maintaining and development health/technologies, pedagogical conditions, primary school, student's health.

Постановка проблеми. Останніми роками в періодичній пресі та у наукових виданнях спостерігається лавиноподібний потік інформації про погіршення стану здоров'я школярів. За даними Міністерства охорони здоров'я у 50 % школярів спостерігаються функціональні порушення діяльності різних систем органів, а у 42% – хронічні захворювання. До першого класу вступають лише 27% здорових дітей. Залишається високим рівень загальної захворюваності дітей, який за останні роки зріс більше ніж на 20% [3].

Перед сучасним загальноосвітнім закладом постає проблема у створенні певних умов, які б, з одного боку, через упровадження нових інноваційних технологій навчання та виховання дали змогу оптимізувати розвиток життєвих компетентностей, природних нахилів, творчого потенціалу кожної дитини та допомогло їй стати творцем свого життя, а з іншого – дозволило б вийти зі стін школи фізично та психічно здоровою людиною, зі свідомим ціннісним ставленням до власного здоров'я як першочерговою умовою формування та реалізації життєвих компетентностей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ана-

ліз наукової, педагогічної, навчально-методичної літератури в аспекті досліджуваної проблеми, засвідчує, що сучасною дидактикою пропонується середовищний підхід як теорія і технологія безпосереднього управління (через середовище) процесами формування і розвитку особистості учня, як система дій суб'єкта управління, що спрямована на перетворення середовища у засіб проектування й діагностики освітнього результату.

Проблеми створення здоров'язбережувального навчального середовища початкової школи торкаються праці В. Базарного, В. Ковалько, О. Савченко, О. Ващенко та ін.

За Г. Тушиною, істотними ознаками здоров'язбережувального середовища є соціально-медичні, психофізіологічні і педагогічні умови [12, с. 6]. Науковець визначає здоров'язбережувальне середовище школи як сукупність соціально-педагогічних умов, фізіологічних компонентів, що сприяють реалізації адаптивних можливостей школярів; чинників, що впливають на збереження і розвиток їхнього здоров'я [12, с. 53].

Обґрунтовуючи психолого-педагогічні умови здоров'язбережувального навчального середовища,

Л. Єлькова зазначає, що якість освіти не може розглядатися поза контекстом здоров'я суб'єктів освітнього процесу [7].

Вважаємо, що необхідно створити такі умови, які допоможуть дитині осмислити власне життя, усвідомити цінність здоров'я, що є необхідною умовою для майбутнього вирішення щоденних життєвих задач і проблем. Немає сенсу в освіті, якщо система шкодить здоров'ю людини.

Формування мети статті – теоретично обґрунтувати педагогічні умови формування здоров'язбережувального та здоров'ярозвивального навчального середовища початкової школи.

Вклад основного матеріалу. Формування системи знань про власне здоров'я, здоров'язбережувальної компетентності, ведення здорового способу життя забезпечується дотриманням комплексу педагогічних умов, які сприяють формуванню здоров'язбережувального та здоров'ярозвивального навчального середовища.

В основу здоров'язбережувального навчально-виховного процесу покладено компетентнісний підхід як системотворчий чинник розвитку особистісних якостей учнів та формування позитивного ставлення до здоров'я людини [2].

У Державному стандарті початкової середньої освіти (2011) передбачено реалізацію здоров'язбережувальних підходів через освітню галузь «Здоров'я і фізична культура», метою якої є формування здоров'язбережувальної компетентності учнів шляхом набуття навичок збереження, зміцнення здоров'я та дбайливого ставлення до нього, розвитку особистої фізичної культури [4].

Формування здоров'язбережувальної компетентності учнів, на нашу думку, повинно проходити через усі предмети навчального плану початкової школи та відбуватися в декілька етапів:

I – припадає на 1-й рік навчання дитини в школі – формування в учнів знань про здоров'я, безпечну поведінку, фізичну культуру, фізичні вправи, взаємозв'язок організму людини з природним і соціальним оточенням, уявлення про елементарні правила збереження здоров'я; створення мотивації до ведення здорового способу життя; досягнення виконання елементарних правил здоров'язбереження.

II – припадає на 2-й рік навчання учнів в початковій школі – працюємо над досягненням свідомого виконання молодшими школярами елементарних правил збереження та зміцнення здоров'я, формуванням практичних знань, умінь, навичок, необхідних у повсякденному житті, набуттям учнями здоров'язбережувального досвіду з урахуванням власного стану здоров'я.

III – повною мірою здійснюється на 3-4-й рік навчання учнів у початковій школі – закріплює знання, вміння і навички учнів про збереження та зміцнення здоров'я та їхнього подальшого вдосконалення; забезпечує досягнення стабільності та автоматизму при застосуванні правил збереження здоров'я; розвиває вміння зберігати здоров'я та перекласти це в навичку, що буде використовуватися в повсякденному житті, використання учнями у повсякденному житті досвіду здоров'язбережувальної діяльності для власного здоров'я та здоров'я інших людей.

Оскільки всі етапи тісно взаємопов'язані між собою, завдання кожного з них можуть вирішуватися

як одночасно, так і послідовно.

Погоджуємося з думкою О. Ващенко, що формувати здоров'язбережувальну компетентність допомагає розв'язання проблем валеологічного змісту, емоційного комфорту на уроці, проведення валеоплазу, хвилин рухової активності, використання парт-конторок, ароматерапії тощо [3; 4].

Проведений аналіз наукової та педагогічної літератури, власний досвід роботи в школі дають можливість визначити, що здоров'язбережувальна компетентність – це інтегративна здатність учня до застосування набутих під час навчально-виховного процесу здоров'язбережувальних знань, умінь, навичок, цінностей, особистого здоров'язбережувального життєвого досвіду, до власної здоров'язбережувальної поведінки, здоров'язбережувального образу життя, який впливає на збереження та розвиток особистого здоров'я учня та здоров'я інших людей. Тому першою педагогічною умовою визначаємо – *формування здоров'язбережувальної компетентності учнів початкової школи змістом освіти та процесом навчання.*

Щоб сформувати в учнів здоров'язбережувальну компетентність, необхідне навчально-методичного забезпечення, яке б відповідало вимогам неперервного формування життєствердного образу світу, забезпечувало рухову активність учнів під час навчально-виховного процесу, яка підпорядкована здоров'язбережувальній технології навчання.

Навчально-методичне забезпечення початкових класів складається з навчальних програм, підручників, навчальних, методичних посібників та обладнання загального призначення, зразків навчально-наочних посібників, навчального обладнання, у кількості відповідно до вимог зазначених переліків [5].

Кабінети початкових класів мають бути забезпечені: підручниками та навчальними посібниками для кожного учня; фаховими журналами, бібліотекою суспільно-політичної, науково-популярної, довідково-інформаційної і методичної літератури для вчителя; матеріалами перспективного педагогічного досвіду, розробками відкритих уроків і виховних заходів; інструментами і матеріалами для відновлення і виготовлення засобів навчання, роздатковим і наочним матеріалом задля впровадження здоров'язбережувальних технологій.

Для створення здоров'язбережувального навчального середовища необхідно раціонально використати варіативну складову навчального плану шляхом упровадження курсів, які мають здоров'язбережувальний зміст і належне навчально-методичне забезпечення. Власний багаторічний досвід роботи на посаді директора школи (Полтавської ЗОШ I–III ст. № 24) показує, що це можуть бути навчальні предмети, спецкурси, факультативи, що мають навчально-методичне забезпечення. Це, зокрема, курси за вибором: «Ритміка», «Хореографія», «Християнська етика в українській культурі», навчальний предмет «Довкілля» тощо.

Під час дослідження виявлено, що для посилення здоров'язбережувальної діяльності навчального закладу керівники мають ввести предмети до варіативної складової, які мають бути спрямовані на рухову активність учнів, на забезпечення фізичної, соціальної, психічної, духовної складової здоров'я,

повинні розкривати цілісні знання про природне, етнічне та соціальне середовище життя людини та саму людину. Крім цього, необхідно, щоб навчально-методичне забезпечення відповідало потребі навчального закладу у здійсненні діяльності по формуванню здоров'язбережувального навчального середовища початкової школи. Тому другою педагогічною умовою визначаємо *наявність навчально-методичного забезпечення, яке сприяє збереженню та зміцненню здоров'я молодших школярів під час навчально-виховного процесу.*

Процес навчання, спрямований на формування здоров'язбережувального життєствердного образу світу, є ознакою здоров'язбережувального середовища. Умовою формування життєствердного образу світу дитини є її безпосереднє систематичне спілкування з етносоціоприродним середовищем життя – довкіллям [6], від якого значною мірою залежить стан здоров'я людини.

Життєствердний здоров'язбережувальний образ світу як вихідний пункт і результат будь-якого пізнавального процесу формується людиною протягом її життя. Основа такого образу світу – знання про закони природи, суспільства, культури та довкілля, формування здорового способу життя, усвідомлення культурної спадщини, архетипи, міфологеми, універсалії, цінності, які створені етносом і втілені в його моделі світу. Цей образ світу має формуватися в учнів через одночасну взаємодію шкільного навчального середовища з об'єктами довкілля. Під час дослідження переконалися, що учні початкової школи найбільше люблять говорити про вплив природних чинників на їхнє здоров'я на уроках серед природи. Уроки серед природи, уроки в довкіллі є не тільки необхідною умовою засвоєння знань про середовище життя, а й умовою природовідповідного розвитку учня, що також є умовою формування життєствердного здоров'язбережувального образу світу. Його формування може проводитися і під час організації позакласної виховної роботи.

Молодші школярі є активними учасниками громадських дитячих організацій «Барвінкова країна» та «Козацька республіка», діяльність яких також може впливати на формування життєствердного здоров'язбережувального образу світу. Подорожуючи цими казковими країнами учні знайомляться зі звичаями, традиціями українського народу, його природою, закладаються сходинки здорового способу життя, знань про здоров'я людини, шляхи його збереження. Крім вищезазначених пропозицій, уявлення життєствердного здоров'язбережувального образу світу можна формувати при роботі в кабінеті довкілля, роботою на екологічній стежині, в зеленому класі, куточках довкілля тощо. Отже, третьою педагогічною умовою створення здоров'язбережувального навчального середовища визначаємо *формування життєствердного здоров'язбережувального образу світу учня початкової школи.*

Формування здоров'язбережувальної компетентності та життєствердного здоров'язбережувального образу світу учня буде відбуватися результативніше при використанні у навчальному середовищі здоров'язбережувальних технологій навчання, основною метою яких є забезпечення школяреві можливостей збереження здоров'я під час навчання у школі, сформування в нього необхідних знань,

умінь і навичків щодо здорового способу життя, навчити використовувати отримані знання в повсякденному житті [2; 3; 7].

Вважаємо, що здоров'язбережувальні технології повинні передбачати: зміни видів діяльності; чергування інтелектуальної, емоційної, рухової видів діяльності; групової й парної форм роботи, що сприяють підвищенню рухової активності, проведення ігор та ігрових ситуацій, нестандартних та інтегрованих уроків. Вибір здоров'язбережувальної технології залежить від типу навчального закладу, конкретних умов, від спрямованості освітньо-виховного процесу конкретного закладу, програми, за якою працюють педагоги, професійної компетентності та готовності учителів до здоров'язбережувальної діяльності, від показників здоров'я дітей і фізичного розвитку. Четвертою педагогічною умовою визначаємо *використання здоров'язбережувальних сучасних педагогічних технологій у навчально-виховному процесі початкової школи.*

Спираючись на дослідження В. Ковалько, нами визначені рівні впровадження здоров'язбережувальних технологій у практику роботи сучасного навчального закладу: використання окремих прийомів здоров'язбереження (пальчикової, дихальної гімнастики на фізкультурних заняттях, під час ранкової гімнастики тощо); впровадження окремих методів (гімнастики для очей, пальчикової гімнастики, масаж вušних раковин, психогімнастики тощо), спрямованих на вирішення конкретних завдань здоров'язбереження (попередження перевтоми, відновлення працездатності, зміцнення психіки, підняття настрою тощо); комплексне використання здоров'язбережувальних технологій у практиці роботи сучасного навчального закладу.

Результати експериментальних досліджень виявлення ефективності педагогічних умов формування здоров'язбережувального навчального середовища, проведені у Ялтинській ЗОШ №7 та Полтавській ЗОШ №24, доводять ефективність організації під час навчально-виховного процесу рухомого режиму з використанням елементів здоров'язбережувальної технології В. Базарного [1].

Під час експериментального дослідження педагоги шкіл застосовували і застосовують зараз такі методи здоров'язбережувальної технології В. Базарного: динамізацію робочої пози за допомогою використання учнівських конторок для профілактики порушень постави і викривлення хребта; методику сенсорно-координаційних тренажів за допомогою зорово-сигнальних сюжетів і зорово-рухової схеми для підвищення фізичної й психічної активності дітей на уроці, корекції та профілактики зору; навчання за екологічними букварями для активізації пізнавальних процесів, розширення зорових горизонтів, розвитку творчої уяви і цілісного сприйняття; методику підвищення ефективності психомоторних функцій за допомогою самокерованого, крокового ритму.

Для створення здоров'язбережувального середовища навчального закладу та повноцінного збереження стану здоров'я учнів необхідно надавати належної уваги дотриманню санітарно-гігієнічних норм. Здоров'язбережувальне середовище навчального закладу в загальному розумінні – це дотримання санітарно-гігієнічних норм, повітряного та

світлового режимів та інших гігієнічних заходів у всіх сферах організації життєдіяльності дитини в навчальному закладі. Вирішення цих проблем передбачає створення здорових, повноцінних з гігієнічної точки зору умов побуту, навчання та виховання дітей. Але це, в свою чергу, можливе лише при запровадженні ретельно відпрацьованої системи контролю з боку медичних працівників, головним завданням якої є збереження та зміцнення здоров'я. Для забезпечення необхідних для збереження здоров'я дітей умов життєдіяльності науковцями та фахівцями практики з гігієни дітей і підлітків розроблена низка нормативних документів, які регламентують гігієнічно обґрунтовані умови навчання, виховання й оздоровлення, зокрема це: ДСанПіН 5.5.2.008-01 «Державні санітарні правила і норми з устаткування, утримання загальноосвітніх навчальних закладів та організації навчально-виховного процесу»; ДСанПіН 5.5.6.009-98 «Влаштування і обладнання кабінетів комп'ютерної техніки в навчальних закладах та режим праці учнів на персональних комп'ютерах».

Поряд з дотриманням санітарно-гігієнічних вимог у початкових класах ЗНЗ, необхідно проводити гігієнічне виховання молодших школярів [10].

Проте, чимало дітей не проходять відповідної підготовки в сім'ї, дитячому садку і приходять до школи з неправильними гігієнічними установками, недостатніми елементарними відомостями про особисту гігієну. У гігієнічному вихованні велике значення мають автоматизовані елементарні навички та звички, що формуються в результаті систематичної вимогливості дорослих та їхнього позитивного прикладу. Воно складається з гігієнічного навчання (передача гігієнічних знань і на цій основі створення переконань, навичок і звичок з гігієни). При цьому, передбачається врахування вікових особливостей учнів таким чином, щоб елементарні відомості про гігієну повідомлялись дітям молодшого віку й поступово ускладнювались.

Свої знання із санітарії та гігієни вчителі передають учням на уроках переважно у процесі викладання навчальних предметів (читання, природознавства, основи здоров'я тощо). Не виключене і проведення так званого «уроку здоров'я», зміст якого заздалегідь розробляється вчителем. Ураховуючи вищезазначене, формуємо п'ять педагогічну умову: *дотримання санітарно-гігієнічних норм у процесі реалізації навчально-виховного процесу.*

Вищезазначені педагогічні умови спрямовані на збереження та зміцнення стану здоров'я учнів початкової школи. Навчально-виховний процес має будуватися з урахуванням того, що здоров'я є метою, об'єктом, результатом діяльності, розвитку дітей молодшого шкільного віку.

Здоров'я дитини, її соціально-психологічна адаптація, нормальне зростання і розвиток багато в чому визначаються середовищем, у якому вона живе. Так, для дитини 6–10 років таким середовищем є школа. Оскільки тут дитина щоденно проводить 25–30% часу, то благополуччя життя дитини повинна забезпечити саме вона. Благополуччя складається з усіх аспектів життя людини: необхідне гармонійне поєднання соціального, фізичного, психічного, морального та духовного елементів [8, с. 4].

Ми виходимо з положення, що здоров'я – це комп-

лексний і, разом з тим, цілісний, багатовимірний динамічний стан, що розвивається в процесі реалізації генетичного потенціалу в умовах конкретного соціального та екологічного середовища і дозволяє людині здійснювати його соціальні функції. Проведений аналіз сутності здоров'я як поняття в історичному, віковому, індивідуальному аспектах, дозволяє нам стверджувати, що здоров'я – основа життєдіяльності людини, являє собою складний стан, що включає в себе соматичні (фізіологічні), психічні, соціальні, моральні та духовні компоненти.

Погоджуємося з О. Савченко, що педагоги під здоров'ям повинні мати на увазі досить широке розуміння цього поняття, що включає такі складові, як духовно-моральне, психічне, фізичне та соціальне здоров'я. Ці складові, взаємодіючи, взаємовпливаючи одна на одну, інтегруючись, створюють здоров'я людини як цілісність і як цінність [11].

Здоров'я людини відображає одну з найпріоритетніших сторін життя суспільства і тісно переплітається з фундаментальним правом людини на фізичне, духовне, соціальне благополуччя при максимальній тривалості його активного життя. Формування цінності здоров'я як окремих напрямів в організації здоров'язбережувального середовища має на меті сформувати цілісне уявлення про важливість здорового способу життя для людини за допомогою реалізації варіативних соціальних і навчальних програм. Тому шостою педагогічною умовою визначаємо *забезпечення повноцінного здоров'я учнів початкової школи через фізичну, соціальну, психічну, духовно-моральну його складові.*

Висновки. Отже, на сьогодні важливим соціальним завданням є збереження, формування, зміцнення здоров'я дітей. Визначені та теоретично обґрунтовані педагогічні умови, на нашу думку, є необхідними і достатніми, оскільки враховують освітні стандарти, сприяють формуванню цілісного здоров'язбережувального навчального середовища.

Перспективи подальших досліджень полягають у розробленні та експериментальній перевірці методики реалізації педагогічних умов, у визначенні методичних основ формування і впровадження здоров'язбережувального навчального середовища у навчально-виховний процес початкової школи.

Література

1. Базарный В.Ф. Повернись, Россия, сердцем к детям // Советская Россия. - 2004. - 23 октября.
2. Ващенко О.М. Організація навчально-виховного процесу з «Осноз здоров'я в 1–4 класах»: навч.-метод. посібник / О.М. Ващенко. - Кам'янець-Подільський ФОП Сисин О.В., 2010. - 292 с.
3. Ващенко О.М. Особливості формування у молодших школярів здоров'язберегаючих умінь і навичок // Сучасні технології навчання в початковій освіті: матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (13–14 квітня 2006 р.) / редкол.: З. Сіверс, О. Кононко, Е. Белкіна та ін. - К.: КМПУ ім. Б.Д. Грінченка, 2006. - С. 19–21.
4. Державний стандарт початкової загальної освіти / Початкова школа –2011. - №7. - С. 1–18.
5. Додатковий перелік навчальних програм, підручників та навчально-методичних посібників, рекомендованих Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України для використання в початкових класах загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням українською мовою у 2012/2013 навчальному році / Інформаційний збірник. - 2013. - № 1–2. - С. 26.
6. Ильченко В. Р. Модернизация содержания образования как национальная проблема / В.Р. Ильченко, К.Ж. Гуз. Педагогика. - 2011. - № 4. - С. 3–7.
7. Елькова Л.С. Моделирование психолого-педагогических условий формирования здоровьесберегающего пространства ВУЗа / Л.С. Елькова / материалы научно-практических конгрессов «V Всероссийского форума «Здоровье нации – основа процветания России». - [Том 2: «Здоровье нации и образование»]. - М., 2008. - С. 48–50.
8. Ковалько В. Здоровьесберегающие технологии в начальной школе / Валентина Ковалько / Валеология. - 2008. - № 3. - С. 11–14.
9. Мархоцький, Я.Л. Валеология [Текст]: навчальний посібник / Я.Л. Мархоцький. - Мн.: Вища школа, 2006. - 286 с.
10. Морозов Н.Ф. Законы Природы и здоровья людини: (Думки вголос) / - М.: Прометей, 1992. - 192 с.
11. Савченко О.Я. Реалізація оздоровчої функції шкільної освіти / Олександра Савченко / Директор школи, ліцею, гімназії. - 2002. - № 4. - С. 11–18.
12. Тушина Г. И. Педагогические условия формирования здоровьесберегающей среды общеобразовательной школы: дис. ... канд. пед. наук.: 13.00.01 / Г. И. Тушина. - Кемерово, 2005. - 266 с.